

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΑΡΣΕΝΙΟΥ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
Η αξία της ποίησης

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	7
Πρόλογος	9
Ο Καβάφης, ο χρόνος και η Ιστορία	11

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ: Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ	25
Η χρηστική αξία	28
Η ελπίδα της αναγνώρισης	31
Η γοητεία της κάθαρσης	40
Η μίμηση ως γνώση	45
Η αντικειμενική αξία	49

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΜΒΑΝ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ:	
Η ΚΑΒΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΝΟΜΑΔΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	63
Το συμβάν και η Ιστορία	70
Η μάχη ως ιδανικό συμβάν	83
Υλοποίηση και αντι-υλοποίηση	88
Το συμβάν στη λογοτεχνία	103
Η ασημασία του συμβάντος	109
Η μάχη της Μαγνησίας ως ποιητικό συμβάν	120

Αντί επιλόγου	125
Διαμορφώνοντας τη «νέα τάξη λέξεων»	125
Ανθολόγιο	139
Βιβλιογραφία	187

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλοί ποιητές έχουν γράψει με σκοπό την απόκτηση χρημάτων ή την προσωπική τους προβολή. Το ομηρικό έπη συνετέθησαν για εορτές και μεγάλο κοινό και συνδέθηκαν με την ευμάρεια του 8ου αιώνα. Στην κλασική περίοδο οι ποιητές πληρώνονταν όταν έγραφαν κατόπιν παραγγελίας θρησκευτικού, πατριωτικού ή οικογενειακού χαρακτήρα. Ελάχιστοι έγραφαν για δική τους ευχαρίστηση. Η επίσημη κοσμική ποίηση ήταν επάγγελμα. Οι βάρδοι της Ιρλανδίας και της Σκωτίας είχαν πλουτίσει και αποκτήσει γη. Στην προ-ισλαμική Αραβία σε ποιητικούς διαγωνισμούς τα έπαθλα ήταν κοπάδια και δώρα. Στον Μεσαίωνα η ποίηση ήταν η τέχνη των πεπαιδευμένων τεχνιτών που βρίσκονταν σε θέση να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες των πατρώνων τους, της εκκλησίας και των ευγενών. Στην περίοδο της Αναγέννησης ποίηση έγραφαν οι ευγενείς που κυκλοφορούσαν το έργο τους σε χειρόγραφα, χρησιμοποιώντας το ως όπλο στην ανταγωνιστική ζωή της αυλής. Τον 17ο αιώνα ποίηση γραφόταν για λόγους πολιτικής προβολής ή φήμης, όπως συχνά διαφαίνεται στις αφιερώσεις των ποιητικών έργων στους πλούσιους και τους ισχυρούς. Αργότερα, το κοινό άρχισε να διευρύνεται έως τον 19ο αιώνα, κατά τον οποίο το ποιητικό έργο απέκτησε μεγάλη ισχύ, τόσο ώστε οι ποιητές διατηρούσαν συχνά την ελπίδα ότι το έργο τους θα τους παρείχε αθανασία.

Μια τέτοια ελπίδα έχει δώσει στις μέρες μας τη θέση της στην

αντίληψη ότι η συγγραφή της ποίησης συμβάλλει στην ψυχική υγεία του δημιουργού της. Βεβαίως, η ιδέα ότι η παραγωγή ποιητικού έργου ευνοεί περισσότερο την ψυχή και λιγότερο την οικονομική ευπραγία είναι τόσο παλιά όσο και η *Ποιητική* του Πλάτωνα και μέσα στους αιώνες ενισχύεται περαιτέρω από τους θρησκευτικούς και ψυχολογικούς ρόλους του ποιητικού λόγου. Το επιχείρημα περί της ψυχοφελούς λειτουργίας της ποίησης υποστηρίχθηκε και από την ακαδημαϊκή εύνοια του 20ού αιώνα προς τον ποιητικό λόγο.¹ Ο ποιητής γράφει για να εκφραστεί. Αλλά και για πολλούς άλλους λόγους που αναπτύσσονται στο πρώτο μέρος αυτού του βιβλίου, στο οποίο υπενθυμίζονται οι πολλαπλές λειτουργίες της καβαφικής ποίησης στον περίπλοκο και ανταγωνιστικό μας κόσμο, λειτουργίες που είναι καθοριστικές και ουσιαστικές για την τόσο επιτακτική ανάγκη επιβίωσης της λογοτεχνίας στην εποχή μας.

Τα κείμενα που ακολουθούν γράφτηκαν σε διαφορετικές περιόδους και με διαφορετικές αφορμές και δημοσιεύονται εδώ για πρώτη φορά. Όμως συγκλίνουν στην αντίληψη περί της αξίας της καβαφικής ποίησης. Ο Καβάφης εξακολουθεί να διαβάζεται και να μας συναρπάζει γιατί ισορροπεί στα δύο άκρα της σκέψης μας, το συντηρητικό και το ανατρεπτικό ταυτόχρονα. Η καβαφική ποίηση δείχνει σεβασμό για τα κεκτημένα του πολιτισμού, ενώ συγχρόνως επισημαίνει την επικαιρική, συγχρονική και χαώδη μας υπόσταση.

---

1 Για παράδειγμα, το επιχείρημα αυτό ανέλυσε ο ιδρυτής της Νέας Κριτικής I.A. Richards στο *The Principles of Literary Criticism*, Kegan Paul, Trench, Trubner, London 1924, New York 1925.

Ο ΚΑΒΑΦΗΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο Καβάφης, σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη, εμπλέκεται λογοτεχνικά με την Ιστορία, χρησιμοποιώντας την ως υλικό. Απέχει όμως πολύ από το να εκληφθεί ως ρομαντικός υμνητής των λαμπρών στιγμών του ελληνιστικού κόσμου, ακόμη και σχολαστικός –ενώ πάντα παρακμιακός– επιγραμματοποιός των μεγάλων ιστορικών κρίσεων, ή απλώς, ως ιστορικός. Ο τρόπος με τον οποίο ο αλεξανδρινός ποιητής αναφέρεται λογοτεχνικά στην Ιστορία δεν εξαντλείται, πάντως, στη χρήση των τροπών, αλλά βασίζεται στην αναγνωσιμότητα εντός του έργου του των ιστορικών κειμένων που εκλαμβάνονται ως ξεχωριστά από την παράδοση, ως στιγμιαία, πρωτότυπα και ανοικτά. Ο Καβάφης, κατά τη συνήθη βιβλιογραφία, ξεκινά από ρεαλιστικά δεδομένα, από έναν ιστορικό χάρτη ελληνιστικών, υπό ρωμαϊκή κατάκτηση, εδαφών, αλλά και από μια λογοτεχνική παράδοση, την αγγλική, που συνδέει τον εμπειρισμό με τον ρομαντισμό, με μια τάση αλληγορικής αφομοίωσης και εσωτερίκευσης των αντικειμενικών τόπων στην περιοχή του υποκειμένου.²

Οι καβαφικές επιλογές συνηθίζεται να ανιχνεύονται σε όλη

---

2 Βλ. σ. 18 και σημ. 47, σ. 68.

την έκταση του πεδίου που καλύπτεται από τους δύο κεντρικούς και ακραίους τρόπους (λογοτεχνικής ή μη) καταγραφής των ανθρώπινων εμπειριών ή αντιμετώπισης της παράδοσης: τον ρεαλιστικό σε αντιδιαστολή με τον ιδεαλιστικό. Ο Καβάφης αναλύει και παρουσιάζει συστηματικά το υλικό που κατέχει ή/και διαβάζει. Συγχρόνως όμως επεξεργάζεται τα δεδομένα του εσωτερικά και τα ανακατασκευάζει. Σε αυτή την επιλογή έγκειται και η ιδιαιτερότητά του αλλά και η περίπλοκη σχέση του με τον σεφερικό μετασυμβολισμό, μα και παράλληλα η –σε ιδανικά περιβάλλοντα– συμπληρωματικότητα μαζί του.

Μιλώντας γενικότερα, είναι χαρακτηριστικό πως αυτές οι ροπές, του ρεαλισμού και του ιδεαλισμού, συμβολισμού κ.λπ. άλλοτε αντικειμενικοποιούν και άλλοτε μορφοποιούν ποικίλως ως τυπωμένο υλικό τα κείμενα με τα οποία συνδέονται. Ο Καβάφης διαβάζει Πλούταρχο και ο Σεφέρης Όμηρο αφορμώντας από αυτούς με σεβασμό και ενσωματώνοντάς τους με τη μορφή παραθεμάτων. Με τη σειρά τους, κάποιοι από καθέδρας αναγνώστες των καβαφικών, σεφερικών κ.ά. κειμένων προσπαθούν να τα αναδομήσουν κατακτητικά συστηματοποιώντας τα, αυτά και τις αναγνώσεις τους, και θεωρώντας τα παραδεδομένα και τελειωτικά, αποφεύγοντας έτσι να αναδειξουν τη συνθήκη τους. Όμως οι κλειστές και στατικές αναγωγές των κειμένων σε αναγνωρίσιμα σχήματα κλείνουν εξουσιαστικά στην ιερή καταπακτή του κανόνα τα κείμενα που διαβάζουν, εφόσον μάλιστα υπάρχουν τόσες ερμηνευτικές δυνάμεις που κρύβονται στις επιχωματώσεις των στάσιμων λογοτεχνικών υδάτων.

Ως προοπτική αναίρεσης της φιλολογίζουσας καταδίκης των

κειμένων, η φαινομενολογική ερμηνευτική προσφέρει πολλές δυνατότητες απελευθερωτικών αναγνώσεων. Μάλιστα, μία από αυτές τις εμπνευσμένες από τη φαινομενολογία και ενισχυμένες από την αποδόμηση προσεγγίσεις είναι η «καταστροφική ερμηνευτική», μια προοπτική που εγκαθιδρύει την ανάγνωση ενός κειμένου ως συμβάντος. Ο William Spanos, κριτικός του αποδομισμού, συνεχιστής τη φαινομενολογικής ανάλυσης της λογοτεχνίας, αντιμετωπίζει την οντοθεολογική αυτή παράδοση της χωρικής σύλληψης του κόσμου, που επεκτείνεται από τον Πλάτωνα έως τον Husserl, ή από την ελληνική τραγωδία έως τον υψηλό μοντερνισμό, ως καθοριστική στην κάλυψη και τη λήθη του Είναι και του Χρόνου. Ο Spanos αναπτύσσει μια επαναστατική *χαϊντεγκεριανή καταστροφική ερμηνευτική*: ακολουθώντας τον Heidegger, υποστηρίζει ότι η παράδοση παραλλάσσει, με δύο παράλληλους τρόπους, τη χρονικότητα του «Είναι-στον-κόσμο» προς μια καθολική «εικόνα του κόσμου». Έτσι διαμορφώνονται δύο τινά: ένας στατικός και ομοιογενής ευκλείδειος χώρος, ένα αβαθές σύστημα αναφορών (ένας χάρτης) αν η συνείδηση είναι θετικιστική ή ρεαλιστική, ή μια αποκλεισμένη, εσώ-κλειστη εικόνα (ή μύθος) αν η συνείδηση είναι ιδεαλιστική ή συμβολιστική.

Η μεταφυσική αυτή παράδοση τοποθετεί τον άνθρωπο στη θέση του παρατηρητή αντικειμένων προς ανάλυση, χειραγώγηση και υπολογισμό και του επιτρέπει να ασκήσει τη βούληση και εξουσία του στον κόσμο. Έτσι ο μεταφυσικός άνθρωπος εκφράζει μια *χωρική* θεώρηση της ύπαρξης. Η διάκριση μεταξύ ρεαλισμού και ιδεαλισμού, αντιθετικότητας και συμβιβασμού, αμφιση-

μίας και διαφάνειας, ανορθόδοξου και ορθόδοξου, έλλογου και άλογου, που εντοπίζεται και στις σφαίρες των λογοτεχνικών ρευμάτων, της πολιτικής και της ιδεολογίας μπορεί συνεπώς να συνδεθεί με την ερμηνεία της λογοτεχνικής αναπαράστασης ως καταγραφής της εμπειρίας με όρους χωρικούς.³ Ο Spanos επιδιώκει να ανατρέψει αυτό το χωρικό μοντέλο ή κοσμοθεωρία για χάρη ενός χρονικού συστήματος σκέψης. Προτείνει, έτσι, μια ερμηνευτική διαδικασία βασισμένη στην κατανόηση της αλήθειας ως *α-λήθεια*, ως έλευση στο φως από την απόκρυψη ή τη λήθη, που παίρνει τη μορφή μιας καταστροφής, μιας διάλυσης της χωρικής εικόνας. Με τον τρόπο αυτό ζητά να ανακαλύψει τις κρυμμένες δυνατότητες του κειμένου μέσω προσεκτικής αναδόμησης των κυρίαρχων μεταφυσικών διαμορφώσεων της αλήθειας εντός του.

Η *καταστροφική* ανάλυση του Spanos διαμελίζει τη χωρική οπτική και φέρνει στην επιφάνεια τους ασαφείς ή θολούς οντολογικούς συλλογισμούς που κρύβονται στην παράδοση· ανακα-

---

3 Η επιλογή του στατικού και ομοιογενούς ευκλείδειου χώρου ως καθοριστικού για την όραση των κειμένων και εντέλει την τοποθέτηση της εικόνας τους ενώπιον ενός αντικειμενικού αναγνώστη αντιμετωπίζεται κριτικά από τον William Spanos. Ο Spanos προκρίνει, αντί της εικόνας του κόσμου, το φαινομενολογικό «Είναι-στον-κόσμο» ως πρότυπο αναγνωστικό, υπονομεύοντας έτσι την παράδοση της αντικειμενικής ανάγνωσης (νεοκριτική, δομιστική κ.λπ.) που κλείνει, τυποποιεί και οριστικοποιεί το κείμενο εφόσον *κακομεταχειρίζεται* τη σχέση του με τον χρόνο (Vincent B. Leitch, *Deconstructive Criticism: An Advanced Introduction*, Columbia University Press, New York 1982, σ. 171).

λύπτει την ύπαρξη στην ίδια τη χρονική διαδικασία και αποκαλύπτει ότι η ερμηνεία είναι μια εμπειρία είτε της απόκρυψης είτε της εμφάνισης της αλήθειας του όντος. Ως ιστορικό Είναι-στον-κόσμο, ο καταστροφικός ερμηνευτής προχωρεί με ενδιαφέρον και φροντίδα ανεξάρτητα και άμεσα στο Είναι του κειμένου για να καταστήσει ξανά δραστική για τον εαυτό του και την εποχή του την αλήθεια του όντος σε μια ενέργεια διάσωσης ή επανάληψης. Ως *επανάληψη*, η ερμηνεία επαναφέρει και επανακτά την πρωταρχική ιστορική της ύπαρξη, το Είναι-στον-κόσμο, μετατρέποντάς το σε νέα αρχή. Αυτή η αρχή δεν υποβιβάζεται σε μια παρελθοντική υπόσταση (ή στη μορφή μιας αποχρονικοποιημένης *ανάμνησης*) αλλά αρχίζει ξανά με όλους τους κινδύνους και τις ανασφάλειες της αυθεντικής έναρξης. Η πορεία της καταστροφικής ερμηνείας «καθιστά τον χρόνο στοιχείο του ανθρώπου και ανάγει τη διαρκή αναζήτηση της ανοικτής ποιότητας του χρόνου σε δραστηριότητά του». ⁴ Ο άνθρωπος έτσι ρίχνεται σε μια ατέλειωτη ερμηνευτική ύπαρξη εξαιτίας της χρονικότητάς του, το Είναι χαρακτηρίζεται όχι από αδιαφορία, αλλά από Αγωνία, που αποκαλύπτει την ύπαρξή του, δηλαδή από Φροντίδα. Καμία ανάγνωση δεν κλείνει. Η χρονική ερμηνεία προβάλλεται ως διαδικασία *επανάληψης* που αντιτίθεται στην *ανάμνηση* της χωρικής ερμηνείας. Η ανάγνωση είναι περιπέτεια κινδύνου, γιατί καταστρέφει τις εγκαθιδρυμένες απόψεις και οδηγεί σε παρα-

---

4 William Spanos, «Hermeneutics and Memory: Destroying T.S. Eliot's *Four Quartets*», *Genre* 11, 4 (χειμώνας 1978), σ. 563.

νοήσεις. Και ο συγγραφέας και ο κριτικός χάνονται στην προοπτική του αναγνώστη. Για να έρθει στη ζωή, το κείμενο πρέπει να ξεδιπλωθεί με φροντίδα και εγγύτητα σε έναν διαρκή διάλογο μεταξύ αναγνώστη και κειμένου.⁵ Ριγμένος σε μια ατελεύτητη εξερεύνηση της ανοιχτής υπόστασης του χρόνου, ο αναγνώστης καθιστά το κείμενο πεδίο ανοιχτό στις ατομικές δημιουργικές του δραστηριότητες και ανακαλύψεις. Χάνεται έτσι η ολύμπια αναγνωστική γαλήνη της πλήρους κατανόησης, καθώς το κείμενο ξεδιπλώνεται προσεκτικά αναζητώντας τις αρχικές του διπλώσεις.

Με τη διαδικασία αυτή *το κείμενο καθίσταται συμβάν*,⁶ ένα γεγονός που συμβαίνει μέσα στον χρονικό ορίζοντα του αναγνώστη, ένα συμβάν που βιώνεται αναγκαστικά ως ερμηνεία. Ως πράξη και γεγονός το κείμενο παράγει τη μορφή μέσω της διαδικασίας, τη σημασία μέσω της ερμηνείας, το Είναι ως Είναι-εντω-γίγνεσθαι. Εμπλέκοντας τον αναγνώστη σε ατελείς πραγματώσεις, το λογοτεχνικό έργο αντιστέκεται στο κλείσιμο (ως ερμητικότητα, ολοκλήρωση και τέρμα), απαιτώντας μια διαρκή ερευνητική διάθεση και μια προγραμματική στάση και αρνού-

5 Ως δείγμα κριτικής ανάγνωσης που βασίζεται στην «επανάληψη», βλ. Ελισάβετ Αρσενίου, «Η αγωνία ως ποιητική συνθήκη: με αφορμή ένα ποίημα του Μ. Σαχτούρη», στο *Η νεότερικότητα στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 19ου και 20ού αιώνα. Πρακτικά της 1Β' επιστημονικής συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών αφιερωμένης στη μνήμη της Σοφίας Σκοπετέα*, 27-29 Μαρτίου 2009, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 549-562.

6 William Spanos, «Breaking the Circle: Hermeneutics as Dis-closure», *Boundary 2*, 5 (χειμώνας 1977), σ. 445.

μενο κάθε ολοκληρωτική ερμηνεία. Το κείμενο θέτει σε λειτουργία μια δραστηριότητα διαρκούς συμμετοχής και επανεξέτασης, η οποία ανιχνεύει τη δυνατότητα της ακρόασης της χρονικότητας των λέξεων, στην οποία προσκολλάται το πραγματικό Είναι της λογοτεχνικής γραφής. Έτσι, αυτό που εκλαμβάνεται ως χωρικοποιημένο κείμενο, ως έργο τέχνης, ως ένα αντικείμενο που πρέπει να καταληφθεί, γίνεται «προφορικός λόγος» που ακούγεται άμεσα στον χρόνο.⁷

Η εμπειρία της εκτυλίξεως του διαλόγου κειμένου-αναγνώστη πρέπει να προχωρήσει όχι μέσω της καταναγκαστικής χωρικοποίησης (χάρτης) ή της αναμνηστικής ερμηνείας (εικόνα), αλλά μέσω της κυκλικής συμμετοχής και εξερεύνησης της υπάρχουσας χρονικότητας του όντος ως διαδικασίας. Έτσι το λογοτεχνικό κείμενο διαμορφώνει άπειρες πιθανότητες για τη σημασία και την αλήθεια του Είναι. Το α-τελές συμβάν του λογοτεχνικού κειμένου αντιστέκεται σε όλους τους αποκλεισμούς μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και κάθε αναγωγή στην αποκλειστικά κειμενική μορφή.⁸

---

7 «Heidegger, Kierkegaard, and the Hermeneutic Circle: Toward a Post-modern Theory of Interpretation as Dis-closure», *Boundary 2*, 4 (χειμώνας 1976), σ. 139 που επανεκδόθηκε στο William Spanos (επιμ.), *Martin Heidegger and the Question of Literature*, Indiana University Press, Bloomington 1979, σ. 115-48.

8 Ο Vincent B. Leitch, ό.π., σ. 71-86 παρουσιάζει συνοπτικά την καταστροφική ερμηνευτική του Spanos.

Περνώντας τώρα στον Καβάφη, η μετάβαση της καβαφικής ποίησης από τον χώρο στον χρόνο, και μάλιστα όχι μόνον από τη γεωγραφία στην Ιστορία, αλλά και από τη «χωρική» στη «χρονική», από την τελειωτική στην ατελή του ανάγνωση, εξακολουθεί να είναι ένα ζητούμενο. Έχουν παρουσιαστεί σε μια εκτεταμένη βιβλιογραφία οι ιστορικές προοπτικές της ποίησής του. Ο Τσίρκας το 1958, ο Δάλλας το 1974 και ο Keeley το 1976 έχουν ασχοληθεί με την ιστορική αίσθηση του Καβάφη, με σημείο αναφοράς τις απόψεις του Σεφέρη για την «ιστορική του αίσθηση» όπως αυτές διατυπώθηκαν το 1946 στο ιστορικό μελέτημά του «Κ.Π. Καβάφης, Τ.Σ. Έλιοτ· παράλληλοι». Σύμφωνα με τον Σεφέρη, ο Καβάφης διαθέτει μια αίσθηση της Ιστορίας που τον καθιστά οξύτατα σύγχρονο, όπως και τον Έλιοτ. Ο εμπαιγμός, ο κόσμος των παρυφών του και το γλωσσικό του κράμα εκφράζουν την ευαισθησία του μέσω του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται την Ιστορία. Κατά τον Σεφέρη, η Ιστορία χρησιμοποιείται στον Καβάφη μεταφορικά ή αλληγορικά στα ψευδοϊστορικά του ποιήματα. Άλλωστε, η αντίληψη που ο ποιητής δημιουργεί ότι κατανοεί την Ιστορία ως σύμβολο, μέσα δηλαδή από την προοπτική της «αντικειμενικής συστοιχίας», είναι ακριβώς αυτό που καθιστά τον Καβάφη κατανοητό από τον Σεφέρη.⁹

---

9 Η έννοια της «συνείδησης της Ιστορίας» που ο Σεφέρης αναζητά να καθορίσει στο καβαφικό έργο εντοπίζεται από νωρίς και στα δικά του κείμενα. Χαρακτηριστικά, ο Κ. Θ. Δημαράς αναπτύσσει τη σεφερική σχέση με την Ιστορία στο άρθρο του με τίτλο «Μια προβολή στα περασμένα» (*Εποχές* 8, 1963 και στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Σεφέρη*,

Αναφορικά με την καβαφική ιστορική συνείδηση, ο Μαρωνίτης αναφέρει τους τρόπους με τους οποίους έχει αναγνωστεί η καβαφική ποίηση σε σχέση με την Ιστορία,¹⁰ ο Bowra μιλά για τα σύμβολα που αντλεί ο Καβάφης από την Ιστορία,¹¹ και ο Τσίρκας για τη σύγκλιση εντός της καβαφικής ποίησης τριών κλειδιών, του ιστορικού γεγονότος, του πραγματικού γεγονότος και του ψυχικού γεγονότος.¹² Ο ίδιος ο Καβάφης, όταν αναφέρεται στη σχέση του με την Ιστορία, διαφοροποιεί το έργο του από τα

επιμέλεια Δ. Δασκαλόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013), όπου αντιπαράθετει την έννοια αυτή, την οποία ανιχνεύει στο ποιητικό υποκείμενο, στον ποιητή-δημιουργό, προς τη «συνείδηση της Ιστορίας», «το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του επαγγελματία ιστορικού». Ο Τάκης Καγιαλής στην ομιλία του με τίτλο «Καβάφης και Ιστορία στα χρόνια της βρετανικής αυτοκρατορίας» στις 17 Ιανουαρίου 2015 στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών ισχυρίζεται ότι δεν τίθεται θέμα συμβολοποίησης ή αλληγοροποίησης της Ιστορίας, αλλά μάλλον ποιητικής ιστοριογραφίας (<https://www.youtube.com/watch?v=LdgDYFsogsQ>).

- 10 Αναλύοντας τον «Δαρείο», ο Μαρωνίτης αναφέρεται στην «υπεροψία και τη μέθη» της ποίησης που κάνει τον Καβάφη να αντλεί από την Ιστορία [*«Υπεροψία και μέθη (Ο ποιητής και η Ιστορία)*], στον συλλογικό τόμο *Δεκαοχτώ Κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1970, σ. 135-154].
- 11 «Constantine Cavafy and the Greek Past», στο *The Creative Experiment*, Macmillan, 1967, σ. 29-60.
- 12 *Ο Καβάφης και η Εποχή του*, Κέδρος, Αθήνα 1958, σ. 315-320. Ενθαρρυντικό βεβαίως για την επανεκτίμηση της πολιτικής σκέψης του Τσίρκας και τη σχέση του με τον Καβάφη είναι το αφιέρωμα των *Σύγχρονων Θεμάτων* «Ο Καβάφης του Τσίρκας», επιμ. Γ. Παπαθεοδώρου, Μ. Πεχλιβάνος, τ. 122-123 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2013).

άλλα είδη της γραμματείας και το συνδέει με την ιστορική συγγραφή.¹³ Πάντως, η χωρικοποίηση ελλοχεύει πάντοτε στις αναγνώσεις του Καβάφη, καθώς, δίνοντας έμφαση στην μνήμη και την ανάμνηση, επιτρέπουμε την υλική μνημείωση του καβαφικού κειμένου κάνοντας τον χρόνο χώρο και την Ιστορία γραφή. Αυτό συμβαίνει όταν ξεκινούμε από το φαινομενικά στατικό «τότε» της καβαφικής ανάγνωσης αποσυνδέοντάς το από το ασταθές τώρα της δικής μας ανάγνωσής της. Σε πείσμα αυτής της δοξαστικής παγίωσης, η χρονική εμπλοκή της καβαφικής ποίησης διασώζει την τελευταία από τη μνημείωση τόσο της υλικότητας όσο και της συμβολοποίησης. Ο Καβάφης είναι αναγνώστης της Ιστορίας στον δικό του χρονικό ορίζοντα. Με άλλα λόγια, η βιωματική αναδιανομή των ιστορικών περιστατικών στον δικό του χρόνο αποτελεί τον δικό του τρόπο υπέρβασης της χωρικότητας.

Ο καβαφικός άνθρωπος αναζητά τον εαυτό του μέσα από την ανάγνωση της Ιστορίας. Στην πραγματικότητα, παρ' όλη την προσπάθεια γεωγραφικών προσδιορισμών της θεματικής του,¹⁴ ο Κα-

---

13 Ο Μαρωνίτης παραπέμπει στη δημοφιλή ρήση του Καβάφη: ««εγώ είμαι», έλεγε στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Καβάφης, “ποιητής ιστορικός. Ποτέ μου δεν θα μπορούσα να γράψω μυθιστόρημα ή θέατρον. Αλλά αισθάνομαι μέσα μου 125 φωνές να με λένουν ότι θα μπορούσα να γράψω Ιστορίαν”» (ό.π., τώρα στην *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη*, επιμ. Μ. Πιερός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994, σ. 276).

14 Βλ. χαρακτηριστικά την τυπολογία που επιχειρεί ο Γιάννης Δάλλας στο κεφάλαιο «Η χαρτογράφηση της ιστορικής εμπειρίας» του βιβλίου του *Καβάφης και Ιστορία*, Ερμής, Αθήνα 1986, σ. 183-216.

βάφης αρνείται τη στατική, ρεαλιστική περιγραφή των ιστορικών γεγονότων. Διχασμένος σε δημόσιο και ιδιωτικό, ελληνικό και ασιατικό, τέχνη και ζωή, συνειδητοποιεί ότι η επανάληψη του παρελθόντος ως παρόντος διασώζει την ισχυρή εμπειρία του χρόνου που βιώνεται ως ιστορική συγχρονικότητα. Ο Καβάφης δεν κάνει Ιστορία αλλά ιστορία. Διαβάζει την Ιστορία ξεφεύγοντας από τη χωρική μνημονική αναπαράστασή της και τείνοντας προς μια επαναληπτική εσωτερική (αισθηματοποίησή) της· η χρονικότητα της ανάγνωσής του έγκειται στην προβολή των αισθήσεων. Οι τόποι, έτσι, μέσω των αισθήσεων εσωτερικεύονται, συρρικνώνονται και αναδομούνται προβάλλοντας την έλευση στο φως από την απόκρυψη και τη λήθη. Χαρακτηριστικό αυτής της προοπτικής είναι το ποίημα «Καισαριών» (βλ. *Ανθολόγιο*, σ. 139), όπου ο ποιητής ως Είσι-στον-κόσμο επιχειρεί την αναδόμηση των κρυμμένων δυνατοτήτων της ιστορικής εικόνας μέσω της μυστικής ακοής και εμποδισμένης όρασης. Καθώς λοιπόν επαναλαμβάνεται η Ιστορία διά του προσωπικού βιώματος, μεταβάλλοντας το ποιητικό αντικείμενο από τρίτο-πρόσωπο σε δευτεροπρόσωπο, το ιστορικό κείμενο αναπαράγεται δημιουργικά με κίνδυνο και ανασφάλεια, αγωνία και φροντίδα.

Η καβαφική ανάγνωση της Ιστορίας ανοίγει έτσι έναν διαρκή διάλογο με το κείμενο που περιλαμβάνει τις σκιές γύρω από αυτό και τις κινήσεις στα παρασκήνιά του. Σε κάθε ανάγνωση που διεξάγει ο Καβάφης υπάρχει και μια πρόθεση, μια αναμονή που αδιαφορεί για την ολοκληρωτική ερμηνεία του κειμένου, αλλά βρίσκεται πάντοτε σε εκκρεμότητα ανάμεσα σε μεγάλες αντιθέσεις. Σε κάθε καβαφική ανάγνωση προβάλλεται έντονα ο ζωντανός, συγχρονικός, κάποτε προφορικός λόγος (που τόσο

παρεξηγήθηκε ως μη ποιητικός), ως λόγος που προκύπτει από το παρελθόν μόνο παραπλανητικά αφού ουσιαστικά είναι διαρκώς και επίκαιρα παρών. Αυτή η επαναληπτική αναπαράσταση μέσω του ήχου και της αναπλασμένης εικόνας οδηγεί στην *επανάληψη* και χρονική βίωση του ιστορικού γεγονότος. Είτε πρόκειται για τους αχούς του μέλλοντος («Σοφοί δε Προσιόντων», σ. 141), τις εξαίσιες μουσικές και φωνές του «μυστικού θιάσου» («Απολείπειν ο θεός Αντώνιον», σ. 142), τα βήματα των Ερινύων («Τα Βήματα», σ. 143), την «αγαπημένη αίσθηση» που «ξαναπερνά στο αίμα» («Επέστρεφε», σ. 144), τη σβησμένη μνήμη του δέρματος και του χρώματος («Μακρυνά», σ. 145), την όραση και τη φωνή του σώματος («Θυμήσου, Σώμα», σ. 146), τις φωνές των ονείρων που «κάποτε μες τη σκέψι τες ακούει το μυαλό» («Φωνές», σ. 147), τις Σκιές της Αγάπης («Για να 'ρθουν», σ. 148), το «απόσταγμα των ελληνοσύρων μάγων» που ανακαλεί βιωματικά το παρελθόν, η Ιστορία παύει να έχει κειμενικό, χωρικό χαρακτήρα και γίνεται βιωμένο εν δυνάμει αναγνωστικό γεγονός του Είναι-στον-κόσμο.

Αναπαράγοντας την Ιστορία βιωματικά, επαναληπτικά και προσωπικά ο Καβάφης αναγνωρίζει και εκμεταλλεύεται τη χρονικότητά της: ο ομιλητής των κειμένων του δεν είναι παρών, ένα ουσιαστικό «παρών», αλλά υπάρχει *με αγωνία και φροντίδα* στο *Τίποτε*, σε ένα ανεδαφικό έδαφος. Τα κείμενα, εξάλλου, που ο ποιητής διαβάξει ως στιγμιαία, πρωτότυπα και ελεύθερα διαχωρίζονται από την παράδοση, εφόσον δεν βιώνονται ως εικόνα του κόσμου αλλά ως Είναι-στον-κόσμο.

Η καβαφική ποίηση σήμερα καλείται να αντιμετωπιστεί ως ένα πολιτιστικό κεφάλαιο και ένα πεδίο ανάπτυξης αισθητικών και ιδεολογικών δυνάμεων και όχι απλώς ως έργο. Το πρώτο μέρος του βιβλίου παρουσιάζει τις εκδοχές της αξίας της. Η ταύτιση, οι ψυχολογικές αντιδράσεις και οι αναπαραστατικές προθέσεις ενώπιον της ποίησης του Καβάφη εμφανίζονται ως ενδεικτικές της «χρηστικής αξίας» της, του τρόπου δηλαδή με τον οποίο η ποίηση αυτή προσλαμβάνεται σε ποικίλα συμφραζόμενα πέραν των ακραιφνώς φιλολογικών. Από την άλλη πλευρά, το αξιακό σύστημα της λογοτεχνικότητας στην ποίηση του Καβάφη διερευνάται μέσω της σχέσης της με τη νεωτερικότητα, αλλά και των θεωρητικά εκκινούμενων προσεγγίσεων αυτής. Έτσι αναζητείται η «αντικειμενική αξία» της καβαφικής ποίησης ως διαδικασίας δραστηκότητας και ενεργοποίησης του λογοτεχνικού λόγου με όρους του 21ου αιώνα, λαμβάνοντας δηλαδή υπόψη την αδυναμία επιστροφής στο πρωτότυπο χωρίς τη συμπερίληψη όλων όσα μεσολάβησαν εδώ και έναν αιώνα έως τη διαμόρφωση της σύγχρονης μας υποψίας.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου παρουσιάζει την καβαφική ποίηση ως παράδειγμα απόδοσης από τον ποιητικό λόγο του ιστορικού συμβάντος. Το συμβάν εκλαμβάνεται με βάση τον προσδιορισμό του από τον Gilles Deleuze στο βιβλίο του *Η λογική της σημασίας* ως ασώματες μεταλλάξεις που ενσωματώνουν τη δυνατότητα μιας συγκεκριμένης συγκέντρωσης δυνάμεων σε ένα απαρέμφατο. Η γλώσσα ως προνομιακός χώρος ανάδειξης του συμβάντος μέσω της αναδίπλωσης της απρόσωπης ρηματικής του μορφής μάς θέτει ενώπιον των παρελκόμενων δράσεων της

ασώματης λεκτικής διατύπωσης του συμβάντος. Ακριβώς η υλοποίηση της μάχης ως ιδανικού Συμβάντος στο ποίημα «Η Μάχη της Μαγνησίας» (σ. 186) αποτελεί το παράδειγμα στο οποίο ανιχνεύεται η αναγωγή του ιστορικού συμβάντος σε ποιητικό, προσδίδοντας στο κείμενο μια σημασία που βασίζεται στις κενές στιγμές του. Ακριβώς αυτή η πραγμάτωση της μάχης της Μαγνησίας στο ποίημα προσφέρει το έδαφος μιας «απρόσωπης» επιτελεστικής ανάγνωσης η οποία συλλαμβάνει το κεντρικό απαρέμφατο του ποιήματος ως πρόβλημα του οποίου η λύση εντοπίζεται στη νομαδικότητα της Ιστορίας.

Το τελικό ανθολόγιο συγκεντρώνει τα καβαφικά κείμενα στα οποία το βιβλίο αναφέρεται, με τη σειρά κατά την οποία αναφέρονται, έτσι ώστε η ανάγνωση συγχρόνως να διευκολύνεται και να αυτονομείται.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ:
Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Την δύσκολη ζωή μου ασφαλή να κάνω
εγώ στην Τράπεζα του Μέλλοντος επάνω
πολύ ολίγα συναλλάγματα θα βγάλω.

Κεφάλαια μεγάλ' αν έχει αμφιβάλλω.
Κι άρχισα να φοβούμαι μη στην πρώτη κρίσι
εξαφνικά τας πληρωμάς της σταματήσει.¹⁵

Γράφει ο Καβάφης το 1897. Εκατόν είκοσι περίπου χρόνια αργότερα αυτά τα λίγα συναλλάγματα έχουν αποδώσει τόσο, ώστε να ενισχύσουν την αβέβαιης πιστότητας και περιφερειακής ισχύος ελληνική Τράπεζα του Μέλλοντος, καθιστώντας την ικανή να αποδώσει τις πληρωμές της πολλαπλάσια στους «κληρονόμους» του Καβάφη και σε όλους όσους μπορούν να αποδείξουν εγγράφως, ή, τουλάχιστον, εγκύρως, τη σχέση τους με το κεφάλαιό του. Και όπως κάθε αξία, έτσι κι αυτή του Καβάφη προσδιορίζεται από παράγοντες εξωτερικούς, όπως η χρησιμότητα, η ζήτηση ή η σπανιότητα, που την καθορίζουν και την τιμούν στο χρηματιστήριο των λογοτεχνικών και ευρύτερα πολιτιστικών αξιών. Εάν θέλαμε λοιπόν, πέραν κάθε κτητικής διεκδίκησης,

---

15 «Τράπεζα του Μέλλοντος» από τα *Κρυμμένα Ποιήματα 1877;-1923*, Ίκαρος, Αθήνα 1993.

να προσδιορίσουμε το καβαφικό κεφάλαιο, ή κοινότερα, το μέγεθος της καβαφικής παρουσίας, θα λέγαμε ότι η αξία του είναι δύο ειδών: χρηστική και αντικειμενική. Η χρηστική αξία αφορά την «υποκειμενική» ζήτηση και χρήση, δεοντολογική ή ωφελιμιστική, από την πολλαπλώς συζητημένη «διδασκτική» ή «φιλοσοφική» ή εν γένει «θεραπευτική» σημασία που τα κείμενα μπορεί να διαθέτουν, έως την επαγγελματική τους χρηστικότητα για τους λιγότερο ή περισσότερο ειδικούς επιστήμονες ή άλλους επαγγελματίες ή ιδιώτες που τα επεξεργάζονται, τα δημοσιοποιούν και τα διακινούν. Η ανταλλακτική αξία αφορά την αντικειμενική βαρύτητα που το κεφάλαιο αυτό αποκτά στη σχέση του με άλλα, αντίστοιχα ή παρόμοια, τη δυνατότητα, δηλαδή, που προσφέρει καθαυτό, στην κειμενική του κυρίως υπόσταση, σε όσες διαδικασίες μπορούν να συντηρήσουν ή να εμπλουτίσουν τη γλωσσική και ερμηνευτική του πολυμέρεια σε συμφραζόμενα εθνικά ή διεθνή.

Η χρηστική αξία

Η πιο διαδεδομένη άποψη για τη διαδικασία της γραφής είναι ότι ο ποιητής γράφει για να δώσει μορφή στα συναισθήματά του και τις σκέψεις του. Δεν μεταδίδει διά της γραφής αυτά που είναι ξεκάθαρα στο μυαλό του, είναι εξερευνητής, όχι δημοσιογράφος, ούτε ιστορικός ή προπαγανδιστής. Το θέμα του κάθε ποιήματος είναι η σημασία, το νόημα των πραγμάτων που το ποίημα αποκτά για τον ίδιο τον ποιητή: αφού έχει αποτιμήσει τα ποικίλα απο-

σπάσματα εμπειρίας που συναθροίζονται στο μυαλό του, ξεκινάει να πραγματοποιεί το μοτίβο που ενυπάρχει σε αυτά. Συχνά εργάζεται πολύ μέχρι να βρει το θέμα που είναι κρυμμένο μέσα στο υλικό του κάθε ποιήματος, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει και ως τρόπος αυτο-διερεύνησης. Μία από τις αμοιβές του ποιήματος είναι ότι παρουσιάζει (όσο κρυπτικά και αποσπασματικά) στον ποιητή τι σκέφτεται και νιώθει, τι είναι, τι ήταν και τι θα είναι, από πού έρχεται και πού οδεύει. Κάποτε τα ποιήματα εκπλήσσουν τον ίδιο τον δημιουργό τους. Βέβαια, η ποίηση δεν είναι απλώς μια μοναχική πνευματική άσκηση, αφού πάντοτε υπάρχουν οι αναγνώστες. Ο τεχνίτης-ποιητής του Μεσαίωνα, που κάλυπτε κοινωνικές ανάγκες, ήξερε το κοινό του καλά και έπρεπε να διασφαλίσει και να διατηρήσει την προσοχή του. Ο σύγχρονος ποιητής νιώθει την ανάγκη ενός κοινού, χωρίς να μπορεί να προσδιορίσει απόλυτα το εύρος, την ιδιαιτερότητα ή τις προσμονές του. Μπορεί να ονειρεύεται μια κοινωνία όπου τα έργα του θα είναι δημοφιλή.

Ξαναδιαβάζοντας τον καβαφικό «Δαρείο» (σ. 152), το πολλαπλώς λειτουργικό και ουσιαστικό αυτό ποίημα, σκεφτόμαστε πόσο εμπλεγμένος είναι ο ποιητής στα γρανάξια του ίδιου του έργου του ως γλωσσικής και καλλιτεχνικής κατασκευής (ελληνική γλώσσα, πειστικοί χαρακτήρες, «ποιητική ιδέα»): τόσο πολύ, ώστε να διαχωρίζει τον εαυτό του από τους υπόλοιπους εν κινδύνω συμπολίτες του («υπεροψία») αναζητώντας στον κόσμο της ποίησης την αλήθεια της εξωτερικής πραγματικότητας αλλά και της εσωτερικής του πραγματικότητας περισσότερο ή λιγότερο έμμεσα («μέθη»). Το έργο του ποιητή μιλά για τον

δημιουργό του ακόμη κι αν φαινομενικά μιλά για τον Δαρείο. Μπορεί ο πόλεμος να κατάφερε να αναβάλει τα σχέδια του Φερνάζη, αυτά όμως δεν σχετίζονται με την ουσία της ποίησής του, παρά μόνο με τους στόχους του, που περιλαμβάνουν και τη χρήση της ποίησης –και όχι την ποίηση καθαυτή– για να επιτευχθούν. Τα σχέδια τελικά διαφοροποιούνται από την ίδια την καλλιτεχνική δημιουργία, της οποίας το κίνητρο, αλλά και η ουσιαστική λειτουργία, βρίσκονται τώρα στα δικά μας χέρια. Ο Μιθριδάτης, που θα αναδείκνυε τον ποιητή ευνοώντας τον έναντι των άλλων, δεν έλαβε ποτέ τον «Δαρείο» του Φερνάζη. Έχουμε όμως εμείς λάβει τον «Δαρείο» του Καβάφη. Και μέσα του ανακαλύπτουμε τις ανασφάλειες και εμμονές του ποιητή: όπως κι αν ισχυρίζεται ότι θέλει να χειριστεί την ποίηση, αυτή η τελευταία τελικά χρησιμοποιεί τη μέθη και την υπεροψία του ποιητή προς όφελος της.

Αν θα θέλαμε, πάντως να επικεντρωθούμε όχι μόνο στην κατά Καβάφη αξία της ποίησης, αλλά στην αξία της ποίησης του Καβάφη, πολιτιστική, διδακτική-ηθική, πολιτική, φιλολογική, στοχαστική, μπορούμε να θέσουμε εκ νέου το ερώτημα: τι μπορεί κανείς να κάνει σήμερα με τον Καβάφη; Ποιες ανάγκες καλύπτει η καβαφική ποίηση, ώστε αυτή να υπάρχει όχι μόνον εντός των θεσμών αλλά και εκτός αυτών; Θα ήθελα εδώ να αναφερθώ σε τρεις βασικές, αριστοτελικής ρίζας, εκδοχές της αξίας της καβαφικής ποίησης: την αναγνώριση, την κάθαρση και τη μίμηση.

Τα κείμενα του βιβλίου αυτού αφορούν τη σημερινή αξία της τόσο πολύτιμης μέσα στις χρονικές της διαστάσεις καθαφικής ποίησης. Το πρώτο μέρος παρουσιάζει τη «χρηστική αξία» της, που εντοπίζεται στην ταύτιση, τις ψυχολογικές αντιδράσεις και τις αναπαραστατικές προθέσεις ενώπιον της ποίησης του Καβάφη. Από την άλλη πλευρά, αναζητείται η «αντικειμενική της αξία» ως διαδικασία δρασικότητας και ενεργοποίησης του καθαφικού λόγου με όρους του 21ου αιώνα, λαμβάνοντας δηλαδή υπόψη την αδυναμία επιστροφής στο πρωτότυπο χωρίς τη συμπερίληψη όλων όσα μεσολάβησαν εδώ και έναν αιώνα έως τη διαμόρφωση της σύγχρονης μας υποψίας.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου αντιμετωπίζει την καθαφική ποίηση ως παράδειγμα απόδοσης από τον ποιητικό λόγο του ιστορικού συμβάντος με όρους βασισμένους στη Λογική της σημασίας του Gilles Deleuze. Το ιστορικό συμβάν ανάγεται σε ποιητικό εφόσον συλλαμβάνει τη σημασία των μεταβατικών στιγμών της Ιστορίας και υλοποιεί γλωσσικά τα πρωτογενή ιστορικά γεγονότα, όπως αυτό της «μάχης». Αυτή η πραγμάτωση της «μάχης» στον ποιητικό λόγο προσφέρει το έδαφος μιας ανάγνωσης η οποία αποκτά χαρακτηριστικά επιτέλεσης και συλλαμβάνει τη ρηματική δυναμική κάθε ποιήματος ως πρόκληση επανεξέτασης της νομαδικής φύσης του ιστορικού βιώματος.

Η έκδοση συμπληρώνεται από ανθολόγιο στο οποίο συγκεντρώνονται τα καθαφικά ποιήματα που αναφέρονται στο βιβλίο.

ISBN 978-618-03-0544-9

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 80544